

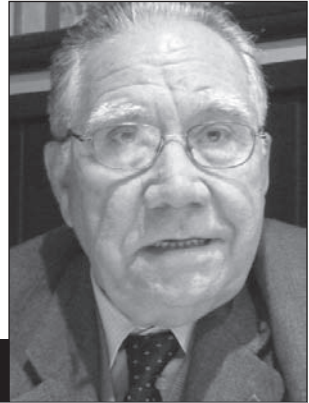

El testament i la presència de Pompeu Fabra a Andorra

- 27 de novembre del 2013 a les 20.30 h
- Vestíbul del nou edifici del Consell General

Jordi Mir i Parache

Filòleg i documentalista de Pompeu Fabra

▲ Currículum

Jordi Mir i Parache (Trepç, 1935) és filòleg, escriptor i activista cultural català. El 1950 es traslladà a Barcelona amb la seva família. És professor de català i ha publicat nombrosos llibres de viatge i excursionisme. Antic membre de la Societat Catalana de Geografia, el 1966 va obtenir el premi Eduard Brossa amb el treball *El noms de lloc de Trepç i els seus agregats*. Ha col·laborat en publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans i del Centre d'Agermanament Occitano-Català, així com a les revistes *Cavall Fort* i *Trezevents*. Des del 1984 forma part de la directiva d'Omnium Cultural. Estudiós de la vida i l'obra de Pompeu Fabra, dirigeix, amb Joan Solà i Cortassa, l'edició de l'*Obra Completa de Pompeu Fabra*. Fou un dels guionistes del programa de TV3 *L'indret de la memòria*, entre 1996 i 1997. El 2000 va rebre la creu de Sant Jordi.

Per als qui creiem fermament que Pompeu Fabra ha estat el pilar sobre el qual la nostra llengua s'ha basat per poder tenir un lloc entre les més cultes i ben estructurades d'Europa, el fet que el Principat d'Andorra, quan s'escau el 75è aniversari de la proclamació del català com a idioma oficial, pensi en ell només pot ser considerat com una acció noble i justa.

La llengua vincula els pobles i, encara que les circumstàncies històriques en alguns casos no els portin pels mateixos camins, aquest simple motiu farà que mantinguin sempre llaços de germanor indelebles. I Fabra va tenir sempre molt clar aquest concepte pel que fa als països que han tingut i tenen el català com a llengua pròpia.

Tot i la seva formació científica com a enginyer químic, ajudat per la seva vocació excursionista no va tenir mai mandra de recórrer totes aquestes terres que se sentia com a seves. Així i tot, com que quan això s'esdevenia, al tombant del segle XIX i les primeres dècades del XX,

desplaçar-se a segons quins sectors era força més difícil que ara, el cas és que no es té notícia que visités el Principat d'Andorra fins a gairebé la fi de la seva vida. I, en aquella ocasió, ho va fer per una causa íntima que s'havia de convertir en emblemàtica per a ell i honorífica per a aquest país. No cal dir que em refereixo a la seva presència en terres andorranes els darrers dies de novembre de 1947, amb la voluntat de dur a terme un acte tan quotidià i humà com fer testament.

Fabra ja ens havia deixat en herència, al llarg de la seva vida, actituds cíviques i mostres de dignitat que havien de ser models de conducta per a nosaltres. En aquest sentit no es poden oblidar decisions tan significatives com ara, l'any 1912, renunciar a la càtedra de química de l'Escola d'Enginyers de Bilbao per lliurar-se a l'il·lusionant però inevitablement incert projecte d'ordenar assenyadament la nostra llengua des de l'Institut d'Estudis Catalans; el 1924, no dubtar a pronunciar-se públicament contra les imposicions de la dictadura fins a ser desposseït de la càtedra de llengua catalana; en aquella mateixa situació política, adoptar la incòmoda posició de no acceptar el *privilegi* de tenir una cadira a la Real Academia de la Lengua, a Madrid; el 1934, observar un capteniment exemplar en l'empresonament inic que va patir a conseqüència del Fets d'Octubre; durant els seus deu darrers anys, suportar amb la màxima dignitat un exili vexant i injust, amb les privacions que li va comportar; i, en aquesta mateixa circumstància, el determini de rebutjar l'ofertament de viatjar gratuïtament a Mèxic amb tota la família per fugir de la situació conflictiva de l'Europa de l'any 1942 i optar per quedar-se, amb el propòsit de morir-hi, en terra catalana.

Al testimoni d'integritat i de fidelitat que representen aquests principis d'identitat, als quals no va renunciar mai, hi cal afegir com a gest d'un simbolisme que va més enllà de qualsevol qüestió d'ordre material immediata la decisió, altament significativa, de venir a fer testament a Andorra perquè era l'únic país del món que li permetia de dur a terme un acte d'aquesta naturalesa en català.

I ja que en aquesta ocasió s'escau de recordar d'una manera especial aquesta circumstància, que s'esdevingué avui fa justament seixanta-sis anys, és bo que ens parem un moment a refer-ne la memòria. La realitat és que una coincidència que de fet no hauria hagut de venir a tomb em va permetre ser-ne sabedor de primera mà, quan encara era una qüestió que no havia tingut el ressò ni havia adquirit el significat que se li ha donat posteriorment. Jo sóc de Tremp, el poble del qual era fill Josep Sastre i Torruella, que va ser qui va fer la gestió concreta que va fer possible, i fàcil, l'acció que es proposava Fabra. El doctor Sastre era metge i va ser alcalde de Tremp durant la República i comissari de la Generalitat a Lleida el 1938.

Això el va portar a haver d'abandonar la seva terra el 1939 i anar a buscar acolliment a Montpeller. Allí va coincidir amb Fabra fins al 1942, quan Fabra se'n va anar a Prada, temps durant el qual van mantenir una bona relació. Sastre, sempre pendent del seu allunyament de la família que s'havia quedat a Tremp, va resoldre aquest dilema davant l'opció de coincidir tots plegats a Andorra, on a més va trobar facilitats per poder exercir novament de metge.

El coneixement que Fabra havia tingut d'aquesta circumstància va fer que quan va tenir la voluntat de testar i es va encarar amb l'exigència íntima de fer-ho en català, se li ocorregués tot seguit de plantejar aquesta possibilitat al seu amic Sastre. Aquest, com no podia ser altrament, va rebre amatent l'encàrrec i es va posar tot seguit en contacte amb el notari episcopal Rossend

Jordana, el qual es va mostrar honorat per la proposta i va donar les màximes facilitats. D'acord amb Fabra, van preveure la data del dijous 27 de novembre, i així es va fer.

L'any 1951, Josep Sastre va poder tornar a Tremp amb la família i una filla més, la Meritxell, de les que hi havia deixat. Això va permetre que repreneu la relació amical entre famílies que sempre hi havia hagut. Un dia, en una de les converses sempre agradables, va sortir el tema del seu vincle amb Fabra. Què m'havia dit! Entusiasmada pel relat, li'n vaig demanar una síntesi escrita, sobretot pel que feia al testament, fet que ja vaig considerar transcendent.

Al marge de detalls complementaris, és interessant de reviu l'exposició concreta de com van anar les coses, tal com es desprèn del testimoni autògraf que vaig obtenir del doctor Sastre:

“Vaig conèixer personalment el mestre Pompeu Fabra durant la nostra guerra civil, a la conselleria de Cultura de la Generalitat. Feia, però, anys que l'admirava, per la tenacitat a convertir l'anarquisme de l'idioma català en una llengua moderna de cultura, cosa que aconseguí.

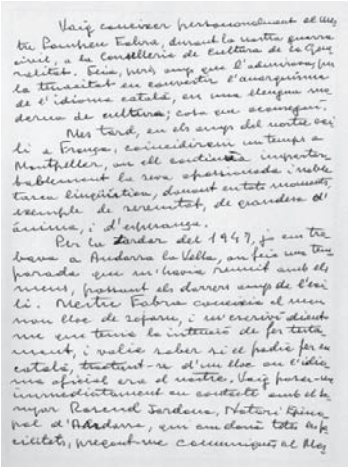
Més tard, en els anys del nostre exili a França, coincidírem un temps a Montpeller, on ell continuà impertorbablement la seva apassionada i noble tasca lingüística, donant en tots moments exemple de serenitat, de grandesa d'ànima i d'esperança.

La tardor del 1947, jo em trobava a Andorra la Vella, on feia una temporada que m'havia reunit amb els meus, passant els darrers anys d'exili. Mestre Fabra coneixia el meu nou lloc de sojorn, i m'escriví dient-me que tenia la intenció de fer testament, i volia saber si el podia fer en català, tractant-se d'un lloc on l'idioma oficial era el nostre. Vaig posar-me immediatament en contacte amb el senyor Rossend Jordana, notari episcopal d'Andorra, que em donà totes les facilitats, i em pregà que comunicués al Mestre que podia venir el dia que a ell més li plagués.

Això ho vaig fer de seguida, advertint-li que no tardés a venir, car una nevada primerenca de finals de tardor podia tancar el port d'Envalira d'una manera definitiva, fins a la pròxima primavera.

Una tarda dels darrers dies de novembre, va presentar-se a casa, sense fer soroll, com era el seu costum; després d'un bescanvi de cordials salutacions, va pregar-nos que l'acompanyéssim a un hotel. Naturalment, amb la meua esposa, li contestàrem que ens veuríem molt honorats que volgués compartir la nostra modesta llar, que des d'aquell moment era la seva; acceptà, i es convertí per uns dies en un membre més de la nostra família. Per cert que la meua esposa, adonant-se que estava desdentat, li preguntà quines coses menjava especialment. Li contestà que no tingués ni la més petita preocupació, car menjava absolutament de tot; i en efecte, escurava les costelles com un dentat de trenta anys.

L'endemà, anàrem a la notaria on féu el testament en català, servint-li com a testimonis un

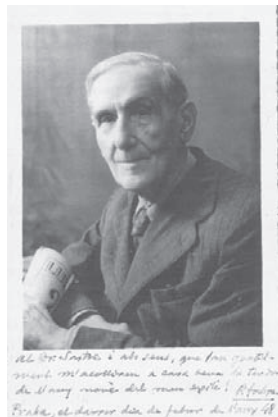
amic nostre andorrà, en Manel Pons, director de la sucursal a Andorra la Vella de la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis, i el que això signa.

Una de les tardes, després de dinar, convinguérem anar a visitar l'església romànica de Santa Coloma, situada un parell de quilòmetres riu avall d'Andorra la Vella, i que té la particularitat d'un campanar gairebé cilíndric; Mestre Fabra no ho coneixia, i li plagué molt. Era una tarda magnífica de tardor, amb un cel blau intens, sense gens de vent, i sense res que fes presagiar un canvi de temps. Hi anàrem passejant, sense que el Mestre es cansés ni poc ni mica, i retornàrem gairebé suant. Després de sopar, el Mestre preparà les seves coses per al viatge de retorn a França, previst per a l'endemà, i ens allitàrem d'hora. En llevar-nos, tinguérem la desagradable sorpresa de trobar-ho tot nevat, i que seguia nevant intensament. Vaig anar cuita-corrents cap a la plaça d'Andorra la Vella, on tenia la sortida el cotxe-correu que anava tots els dies a l'Hospitalet; vaig parlar amb el xofer, que em digué que no estava pas gaire segur d'arribar-hi; si més no, però, ho intentaria. Vaig retornar a casa; esmorzàrem, i la meua esposa li preparà un mos pel camí. A la tarda, el xofer em digué que havien fet el viatge bé. Dies més tard, una lletra del Mestre, des de Prada, ens confirmava la bona nova d'un viatge sense entrebancs.

Aquell fou el darrer viatge rodat d'aquell hivern, entre Andorra i França. Tretze mesos més tard, el Mestre ens deixava per sempre..."

Aquesta narració ja ens fa viure d'una manera ben directa i prou aclaridora els fets, però a més, ens permet d'extreure'n algunes consideracions complementàries. Una d'evident és l'esforç de tot ordre, per l'edat i el recorregut, que representava per a Fabra aquell desplaçament; una altra, és l'alleujament econòmic, atesa la seva situació precària, i la satisfacció que li va produir veure's acollit amb tot el caliu familiar a casa d'un amic, fins al punt d'induir-lo a prolongar una estada que preveia mínima; i una de concloent, i que podia haver tingut conseqüències imprevisibles, que és la que s'hauria produït si no s'hagués pogut travessar el port d'Envalira aquell dia, amb la qual cosa Fabra s'hauria trobat amb greus dificultats per tornar a casa, atesa la impossibilitat que tenia de fer-ho per la Seu d'Urgell.

El mes de gener de l'any 2000, quan Andorra, per iniciativa de les entitats andorranes agrupades a l'entorn d'Àgora Cultural, va promoure la commemoració del cinquantenari de la mort de Pompeu Fabra, vaig tenir l'ocasió de fer al Complex Esportiu i Sociocultural d'Encamp una exposició completíssima de l'obra i la figura del *seny ordenador* de la nostra llengua, amb motiu de la qual es van posar en relleu dos fets que concernien la seva presència a Andorra i que fins aleshores no havien estat motiu d'atenció. Quan preveia un dels meus tant com podia sovintejats viatges a Andorra, he de dir que menat principalment pel seu encís paisatgístic, vaig demanar al doctor Sastre que em precisés la situació de la casa on vivia i s'havia allotjat Fabra. Es tractava d'un petit xalet anomenat Villa Carmen, propietat d'un urgellenc, situat a la carretera de Santa Coloma, a mà esquerra a la sortida d'Andorra la Vella. No em va ser difícil

de trobar-lo i amb la consegüent emoció en vaig fer un petit reportatge fotogràfic. Això era l'estiu de 1968 i malauradament pocs anys després, no pas més enllà de cinc, vaig poder comprovar que la silueta de la casa ja havia estat esborrada i substituïda per un edifici que en feia perdre la memòria. En aquesta exposició de l'any 2000 vam mostrar una imatge que va revifar el record d'alguns andorrans i va permetre de tenir-ne referències viscudes. Ara encara ha estat possible de recuperar el record de l'indret i amb el registre de l'aspecte actual se'n tindrà sempre una referència.

Un altre aspecte, aquest des del punt de vista humà, que es va suscitar arran d'aquella exposició és que, gràcies al record d'infància que em va facilitar una filla del doctor Sastre, vaig tenir referència concreta de la persona que, juntament amb el doctor Sastre mateix, havia complert protocol·làriament amb la funció de testimoni davant el notari. Es tractava del membre d'una família andorrana ben coneguda i que, per satisfacció meva, va resultar que era venturosament viu. Quan li vaig mostrar la meva complaença pel fet de poder establir contacte amb l'única persona que encara podia donar fe d'aquell moment entranyable, em va dir que ho recordava amb emoció però que no n'havia fet mai esment d'una manera pública. La seva presència, però, a la inauguració, cal dir que solemníssima, de l'exposició va fer que aquella acció fos degudament valorada per tothom i que fos objecte d'atenció per part de la premsa. Dos aspectes, el de la casa i el d'aquest testimoni, que s'insereixen ben directament en la incidència andorrana en la vida de Fabra.

El contingut del testament, del qual es coneixen el preàmbul i el final, encara no es podrà tenir a l'abast en la seva totalitat, per una qüestió formal, fins d'aquí a uns anys, però l'afany que m'ha portat a aprofundir tant com he pogut en la vida de Fabra m'ha permès tenir la certesa que el document té un interès més simbòlic que material. En realitat, la migradesa de recursos de què disposava no feia possible que pogués anar gaire enllà. Tot fa creure que hi havia una circumstància que l'anguniejava i que és la que el va induir a prendre aquesta decisió. La seva segona filla, Teresa, que de sempre s'havia mostrat malaltissa, en els darrers temps anava empitjorant visiblement i Fabra volia vetllar perquè fos atesa degudament si ell faltava. Un esberrany de la seva voluntat testamentària, procedent de l'àmbit familiar, m'ha permès comprovar aquest supòsit ja que s'hi revela, com a motiu principal, la preocupació que li siguin respectats els drets d'autor que li puguin correspondre. Uns drets d'autor de fet ben migrats, si més no en aquell moment, perquè només podien venir de les dues gramàtiques catalanes de venda inevitablement limitada, una en francès i una en català, que havien estat editades aquells anys pensant en els exiliats.

Aquest presagi s'havia de complir fatalment, perquè Teresa Fabra va morir just dos mesos

després de fer efectiu el testament. El fet va colpir fortament Fabra, que va veure com les seves previsions havien estat inútils. Ell encara va viure, gairebé dia per dia, onze mesos més, però tothom qui va tenir ocasió d'estar prop seu en aquell període va coincidir a dir que a partir d'aquell moment va iniciar un camí dreturer cap al destí de la seva filla.

Quan hi haurà a l'abast el contingut sencer d'aquest document testamentari l'interès potser ja només serà secundari i pràcticament anecdòtic, però el que en restarà sempre serà el gran valor emblemàtic de l'actitud de fidelitat permanent que ens veiem obligats a mantenir en la lluita centenària per assegurar la pervivència de la nostra llengua i per vetllar perquè mantingui el grau d'esplendor que Fabra li va donar.

Amb aquesta commemoració de la proclamació del català com a llengua oficial, Andorra s'honora recordant una vegada més la figura de Pompeu Fabra. Un record que no solament es va fer ben manifest el gener de l'any 2000 amb la gran exposició d'Encamp, sinó amb el fet de ser amatent a afegir-se als actes que es van dur a terme a totes les terres de parla catalana en ocasió del centenari de la seva naixença. Així, el 25 de gener de 1969, a Andorra la Vella va tenir lloc una sessió acadèmica amb la presència destacada de Ramon Aramon, secretari general de l'Institut d'Estudis Catalans, i d'Antoni Comas, catedràtic de llengua catalana de la Universitat de Barcelona, junt amb una mostra de l'obra fabriana, actes populars i la inauguració d'un monument al pati de les escoles del carrer Ciutat de Valls, un dels primers entre els nombrosos que a hores d'ara honoren Fabra arreu de les terres catalanes.

Un altre fet remarcable en aquest sentit és l'acollida que Andorra va donar a les setenes Festes populars de cultura Pompeu Fabra que es van celebrar de forma itinerant durant vint-i-cinc anys. D'aquella ocasió, a més del conjunt d'actes que van tenir lloc durant els dies 4 i 5 d'octubre de 1975, en cal destacar la inauguració, presidida pel copríncep Joan Martí i el sindic Julià Reig, d'un carrer que porta el seu nom ben a prop de la seu actual del Govern andorrà. Aquests actes de respecte i agraïment a Pompeu Fabra són una mostra de la germanor que Andorra ha manifestat sempre amb totes les terres que compartim la seva parla. Joan Burgués i Martisella, president del Cercle de les Arts i de les Lletres, durant aquests actes de les Festes populars de cultura, ho va destacar amb aquestes paraules: "Andorra constitueix l'únic dels països germans on el català és la llengua oficial, emprada ininterrompudament en el terreny privat i en la vida pública des de l'edat mitjana fins als nostres dies."

Això avui encara ha adquirit una rellevància més gran perquè la circumstància històrica ha portat el Principat d'Andorra a l'honor, que tots hem de celebrar, de ser l'estendard oficial de la nostra llengua al món. La lluita que Fabra va mantenir tota la vida perquè això no fos una anomalia i aquest dret s'ampliés a tota l'àrea catalana continua, i complau de veure que aquesta voluntat ara és més viva que mai. El propòsit de tots plegats ha de ser aconseguir-ho, perquè la força d'aquesta germanor en sortirà enrobustida i la llengua que Fabra va forjar i ens va llegar assolirà el reconeixement que li correspon i que ell va somiar. Aquest serà, sens dubte, el millor homenatge que, tots plegats, li podrem retre.

Testament
Pompfeu Fabra

febr. 13.

— Número set —

A la vila d'Andorra la Vella al vint i set de
novembre de mil nou cents quaranta set. —

Savant de mi Rómond Jordana Pauhi, Notari
publí de les Valls amb residència en la vila de Sant
Julià de Lòria i testimoni que al final es nome-
naran, compareix:

En Pompfeu Fabra Poch, professor, casat, de se-
tanta nou anys d'edat, natural de Gràcia - Barcel-
na, veí de Prades departament dels Pirineus Orientals
(França), amb domicili a Rue du Marchand 7° 15, i
resident accidentalment en la present vila d'Andorra
la Vella, fill legítim i natural del consorty jensep
Fabra i Carolina Poch, difunts. Existeixen les cir-
cumstancies personals de les quals manifestacions i
de la Carta de Residents, 7° 74-AC 72580, expedida per
la Prefectura dels Pirineus Orientals el vint i cinc de se-
tembre mil nou cents quaranta set, que ha exhibit.

Assurant el compareixent tenir, i tenir a
judici meu i dels testimonis infrascripts, la capaci-
tat legal necessària per a testar, diu:

Que després d'ordenar la seva successió i des-
 parar del meu hereu per a després de la seva
 mort, atorga testament en el següent tenor:

(...)

En el qual he queixat testament qual és el des-
 parar anterior a la d'ara. I he queixat en fe
 queix tenor i forma legal com a testament, i el que
 per aquest i per aquelles disposicions d'última volun-
 tat que me'n he fet en aquell

Heu he atorgat i he firmat davant dels testaments
 que donat per aquest acte heu queixat la senyora
 i Mlle. Rosa Riera, ambdós cunys de la present
 volun- de manar i per això el que he fet i tindrà al
 qual com a testament, he llegit aquest testament,
 admetent i heu dit

Del moment que professa i empara a cadascun
 tal del d'atorgar i del testament que me'n heu dit
 ment atorgat en un sol acte, i ment heu dit
 heu dit (una volun-), ja el Notari en donar fe
 el moment a Mlle. i heu queixat fe. L'assistent
 President = heu queixat fe

Rosa Riera

mmms

Rosa Riera

Requirit i constatat que la disposició del testament he
 llegit i signat en un ple de professa com a al 25 gener
 de 1949, he queixat fe

Jordana

Requirit he llegit una traducció del testament en
 un ple de professa com a al 25 gener 1949, de queixat
 fe

Jordana